

მზითვენი ქართლში და პოეტური ფოლკლორი

Dowry in Kartli and poetic folklore

ნანა აბულაძე

ზუგდიდის დადიანების სასახლეთა
ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმი
საქართველო, ზუგდიდი

Nana Abuladze

Dadiani Palaces History
and Architectural Museum
Georgia, Zugdidi

ABSTRACT

'Dowry' is one of the links in the whole chain of wedding customs, the preparation of which was the duty of the woman's parents. The institution of marriage and its associated customs have come a long way in its development.

Marriage, a historically conditioned relationship between a man and a woman, has changed and evolved in the footsteps of society. Folk art is factual material expressing the originality of the national worldview, which is a phenomenon representing the nation, culture, and ancestry.

There was a time in the history of human development when the personal dignity and surname of couples were a necessary precondition for starting a family. The property of history has become a time when for the bride the 'dowry list' was the first cornerstone for future happiness. Lists of dowries gradually changed over time and in rank, both in material value and in appearance. Deteriorating living conditions have brought the issue of dowry to the foreground. The parents of both the woman and the son were interested in this. Feelings moved to the background. Men used to choose women due to the improvement of economic conditions, thus giving up personal happiness. This situation was especially troubling for the poor people, who were advised by a beautiful daughter to be unmarried due to infertility.

The question of the origin of the Sunshine Institute has shown us that its origins date back to the distant past. Over time, Mzitev is found in different ways. It varied in parallel with the socio-economic and cultural level, as evidenced by folk poetic texts and materials proven in ethnographic life. There is no doubt that the function of the dowry changes over time and space.

საკვანძო სიტყვები: ქორწინების ინსტიტუტი, მზითვის ინსტიტუტი, მზითვი ქართლში, მზითვეი, მზითვი სია, ხალხური პოეტური ტექსტები, გაუთხოვრობა

Keywords: Marriage Institute, Mzitvi Institute, Mzitvi in Kartli, Mzitevi, Mzitvi List, Folk Poetic Texts, Unmarriedness.

„მზითვეი“ საქორწილო წეს-ჩვეულების მთლიანი ჯგუფის ერთი რგოლთაგანია, რომლის მომზადება ქალის მშობლების მოვალეობას შეადგენდა.

ქორწინების ინსტიტუტმა და მასთან დაკავშირებულმა წეს-ჩვეულებებმა განვითარების საკმაოდ გრძელი გზა განვლო.

ქორწინება, რომელიც ქალსა და მამაკაცს შორის საზოგადოებრივი ყოფიერებით ისტორიულად შეპირობებულ ურთიერთობას წარმოადგენდა, საზოგადოების კვალდაკვალ იცვლებოდა და ვითარდებოდა.

წეს-ჩვეულება ისტორიულ კატეგორიას განეკუთვნება. იგი საზოგადოებრივი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე იჩენს თავს და ამნიარადვე გარკვეულ საფეხურზე ქრება. ამ ბედს იზიარებს თვითონ წეს-ჩვეულების ამსახველი ზეპირსიტყვიერების დიდი ნაწილი, მაგრამ არა მთლიანად (ქართული ხალხური პოეზია 1976: 9).

ხალხური შემოქმედება ერის კულტურის, მისი ძირძველობის წარმომჩენი ფენომენია. მასში თავმოყრილია ეროვნული მსოფლგანცდის თავისთავადობის გამომხატველი ფაქტობრივი მასალა.

არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და წერილობითი მასალების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ქალის მზითვეი მეოთხე ათასწლეულის ბოლოსა და მესამე ათასწლეულის დასაწყისში (ენეოლითის ხანაში) დასტურდება. ამრიგად, „ენეოლითის ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე, ჩანს, უკვე თანდათანობით ეცვლება საფუძვლები მატრიარქალურ ურთიერთობას. გვარის შიგნით თავს იყრის ისეთი ნიშნები, რომლებიც არსებულ მდგომარეობას ვეღარ ეგუება და ხელს უწყობს გვარის განვითარების კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე ასვლას“ (აფაქიძე... 1959: 86). ამ პერიოდში ნიადაგი ეცვლება ადრინდელ მატრიარქალურ ტრადიციებს და ქალი ქმრის ოჯახში გადადის საცხოვრებლად. ამიტომ ბუნებრივი იყო, თავისი პირადი სახმარი ნივთები მზითვად წაეღო ახალ ოჯახში. ამავე დროს, ქმარს ხელი არ მიუწვდებოდა ქალის მოტანილ ნივთებზე. ეს სწორედ ის დროა, როცა თავს იჩენს კერძო საკუთრება და ქალის პირადი მოხმარების საგნებთან ერთად მზითვეიში გვხვდება ფული, პირუტყვი და ბოლოს მამულიც: „მამული ჩვეულებრივი სიტყვაა და მამისაგან მემკვიდრეობით მიღებულ უძრავ ქონებას ნიშნავს“ (ჯავახიშვილი 1929: 388).

მზითვის ინსტიტუტის წარმოშობის საკითხმა დაგვანახა, რომ მისი საფუძვლები შორეული წარსულიდან იღებს სათავეს. დროთა ვითარებაში

მზითვეი სხვადასხვა სახით გვხვდება. იგი იცვლებოდა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური და კულტურული დონის განვითარების პარალელურად.

ქალის მზითვეი ძირითადად შედგებოდა ორი ნაწილისაგან: ქალის პირადი და საოჯახო სარგებლის ნივთებისა (ტანსაცმელი, სამკაულები, შრომის იარაღები და დგამ-ჭურჭელი) და მომგებიანი ქონებისაგან (პირუტყვი, ფული, მამული, ფუტკარი და სხვა) (მაჩაბელი 1978: 59). ყოფაში „ქრთამის“ და „სათავანოს“ სახელით არის ცნობილი (მაჩაბელი 1976: 139).

სამცხე-ჯავახეთში მოსახლეობა მზითვეში ფულს არ ატანდა. სამაგიეროდ მიღებული იყო მამულის (ბადის, მიწის, ფუტკრის, პირუტყვის და სხვ.) გასაჩუქრება, რაც ქართლ-კახეთსა და დასავლეთ საქართველოში იშვიათი შემთხვევა იყო (იქვე: 44).

ქართლ-კახეთში ქალს ხშირად გოჭებიან დედა ღორსაც ატანდნენ (იქვე: 53). მამულის და ფუტკრის, პირუტყვის გატანება განსაკუთრებით იცოდნენ ფშავ-ხევსურეთში (ხიზანიშვილი (ურბნელი) 1940: 42). სამცხე-ჯავახეთში ქალის მზითვეში ნაჩუქარ მამულს დედულეთი ეწოდება (ხოსიტაშვილი 1983: 58).

ქართლში სამზითვო ლოგინის, ტანსაცმლის მომზადება ქალის ოჯახში ხდებოდა.

თეიმურაზ მეორე თავის „სარკე თქმულთაში“ აღნიშნავს:
დაუძახებდნენ მოყვრებსა ქორწილის წინა დღითა და
შემოიტანდნენ ფარჩებსა ფერად-ფერადსა თვლითა და
შაქრის იარაღს დაუდგმენ სტუმრებსა ხონჩებითა და
დასჭრიან ჯვრის საწერსა თეთრკაბებს მაყრულითა და
სამჯერ იტყვიან მაყრულსა, სანამ დასჭრიდნენ კაბებსა,
მკერვალს ჩააცმენ ხალათსა მას დღესვე, არ უქადებსა
(თეიმურაზ მეორე 1939: 58).

ოჯახს შეეძლო არსებულ ნორმაზე მეტი ან ნაკლები მზითვეი მიეცა ქალისათვის, რაც დამოკიდებული იყო როგორც ოჯახის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, ასევე მშობლების სურვილზე: „მზითვის მიცემის საზღვარი არასოდეს დაიდების, ამოდ რომელი დამოკიდებულ არს შეძლებასა ზედა ქალის პატრონისასა“ (სამართალი ბატონიშვილის დავითისა 1964: 56).

ზემოთქმულს უდავოდ ეხმიანება მზითვის სია: ერთი უბრალო შეღებილი კიდობანი, ერთი ხელი ლოგინი, ერთი ხელი ტანისამოსი, ერთი ქეჩა, ერთი ჭილობი, ერთი ფარდაგი, მდიდარი ხალიჩას გაატანს ხოლმე (ივერია 1894/23).

ცხადია, რომ ისტორიის საკუთრება გახდა ის დრო, როდესაც პატარძლისთვის „მზითვის სია“ პირველი ქვაკუთხედი იყო მომავალი ბედნიერებისათვის. მზითვის სიები დროსა და წოდების მიხედვით თანდათან იცვლებოდა როგორც მატერიალური ღირებულებით, ისე გარეგნული სტილით (გრიშაშვილი 1985: 185).

მზითვის საჯარო გამოცხადება მიღებული ყოფილა, რომელსაც აღწერს თეიმურაზ მეორე თავის ლექსში „სარკე თქმულთა“:

აწ სხვა დავიწყოთ, დრო არის წაკითხვა ზითვის წიგნისა,
წარმოდგეს, წიგნი ხელთ ეპყრას, გამოჩნდეს ცოდნა მდივნისა,
მან წაკითხოს კარგგვარად წერილი ღრმისა სიტყვისა,
სულ ქალის მზითევს, რაც არის წიგნში, წაკითხვით იტყვისა.

(თეიმურაზ მეორე 1939: 512).

საყურადღებოა ფოლკლორული მასალა:

ერთხელ იყო ავთანდილი მოგვემატა მოსამატი,
ტარიელისა მაყარი, ზარბაზი და ოქრო მყარი...

(ქართული ხალხური პოეზია 1976: 264).

და მეორე:

აჰკიდეს ორსა აქლემსა, სიძე და ცოლისძმანია,
აჰკიდეს... ცხენი უნაგირიანია თქვენი გამარჯობისა იყოს,
აჰკიდეს, ორნივ ზედ შესხდენ ჯარო დარბაისელო!

(იქვე).

პოეტური ნიმუშიდან ნათლად ირკვევა, რომ ერთი მდიდართა ქორწილია, მეორე კი ღარიბთა, რადგან ჩანს, რომ მზითევი მცირე ყოფილა, რაკი სიძე და ცოლისძმებიც იმ ორ აქლემზე შესხდნენ.

ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა სავსებით ავსებს ერთმანეთს. გასათვალისწინებელია, რომ ფოლკლორისტიკა ერთდროულად ფილოლოგიური მეცნიერებაცაა და ეთნოგრაფიულიც, რადგან ყოველი ფოლკლორული მოვლენა უცილობლად ხალხური ყოფის ფაქტორიცაა და სიტყვიერი ხელოვნებისაც (ფოლკლორი და ეთნოგრაფია 1970: 7).

საინტერესოა თ. რაზიკაშვილის მიერ ქართლში ჩაწერილი სახუმარო-სალაღობო ლექსი, რომელშიც ნაჩვენებია ღარიბი გლეხის ცხოვრების სიმძიმე და ნაღვლიანი ხასიათი ქორწილის დროსაც კი. ჩანს, მზითევის იმედი ჰქონდა, მაგრამ ზედმა არ გაუღიმა, ცოლად მასავით უქონელი შეხვდა და ლოგინის ჩასაწყობი მაფრაშიც ცარიელი მოიტანა.

მოვიხმოთ პოეტური ნიმუში:

ორი დღის ქერი მქონდა, არ გადმოვარდეს ძირსაო,
შიგ მოერია ძურწაო... ნელ-ნელა შეიტანე,
ძალიან გაბრიყვებულა დააგდე ცეცხლა-პირსაო!
გვარამაძიანთ ძურწაო: თვითონ ყანწი ღვინო მისცა
დედაკაცი მაიყვანა, არ ჩავიდა ყელშიაო,
მარფრაშა მოეპრუწაო. განჯელაანთ მიხამ თქვა
- გიორგი, მაგრა დაიჭი, - ჭაჭა არის ქვევრშიაო!

(ქართული ხალხური პოეზია 1976: 272).

კაცობრიობის განვითარების ისტორიის პერიოდში იყო დრო, როდესაც ოჯახის შექმნისთვის აუცილებელ წინაპირობას შეადგენდა წყვილთა პირადი ღირსებები, გვარჩამომავლობა, ავკარგიანობა.

ცხოვრების პირობების გაუარესებამ წინა პლანზე წამოწია მზითვის საკითხი. ამ მხრივ დაინტერესებული იყვნენ როგორც ქალის, ისე ვაჟის მშობლები. გრძნობებმა უკანა პლანზე გადაიწია. ვაჟი ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესების გამო ირთავდა ქალს. ამით კი პირად ბედნიერებაზე ამბობდა უარს. ეს მდგომარეობა განსაკუთრებით აწუხებდა ღარიბ ხალხს, რომელსაც მშვენიერი ასული გაუთხოვარი ურჩებოდათ უმზითვობის გამო. ამასვე სწუხდნენ გასათხოვარი ქალიშვილებიც და გულდაწყვეტით წარმოსთქვამდნენ (ჩოხელი 1990: 39).

ვაი დედა, თითი მტკივა,
მე ვერ გავძლებ უთითოდ,
ამ დასაწყვეტს ბიჭებსა
არ მივყავარ უმზითვოდ

(ფოლკლორის არქივი 2850).

ანალოგიური აზრია გადმოცემული მეგრულ შაირშიც:

ძღაბი ჯგირი ვორექ, მარა
ბზითი მუთა მაპალუუ

„გოგო კარგი ვარ, მაგრამ
მზითვეი არ გამაჩნია“

(ყიფშიძე 1994: 318).

ეს ეპიდემია დაბალ ფენას უფრო მოედო. ჩვენებური პატარძალი გრძნობდა, რომ უმზითვოდ ქმრის ოჯახში დაიჩაგრებოდა და ამიტომ „გალესილ ხმალივით“ ეკვეთებოდა მშობლებს:

ეხლანდელი ქალები,
გალესილი ხმლები,
დედებს ემდურებიან:
მოგვიმზადეთ ქრთამები.

თუ ეს „ეხლანდელი ქალები“ ასე მსჯელობდნენ, არც „ეხლანდელი ვაჟები“ აკლებდნენ:

წყალში თევზი დაცურავს,
ბოლოს იქნევს, თავს-არა,
ეხლანდელი ვაჟები
ქრთამს ეძებენ, ქალს-არა!“

(გრიშაშვილი 1985:183).

საინტერესოა საცოლე ვაჟის პოზიცია:

ეხლა, ამ ჩვენს დროში,
თუ ქალსა აქვს გროში,
თუნდაც ჰგავდეს კუნძსა,
იდგეს საყასბოში,

არა, ჩემმა მზემა!
ოღონდ ჰქონდეს ფული,
ვითხოვ, ღმერთი, რჯული!..
ჰქონდეს მწარე ენა,

ოღონდ ჰქონდეს ფული, ვითხოვ, ღმერთი, რჯული!.. გინდ იცოდეს ცემა, მომცეს ტანჯვა, გვემა, ვითომ დავიწუნო?	მომიწამლოს ლხენა, ფულის გულისათვის უნდა მქონდეს თმენა. ოღონდ ჰქონდეს ფული, ვითხოვ, ღმერთი, რჯული!.. (ივერია 1914/167).
--	---

მეგრულ ფოლკლორში გვხვდება ისეთი პოეტური ტექსტი, სადაც ვაჟი ერთგვარ პირობას ართმევს გასათხოვარ ქალს, თუ კარგად მომექცევი („გემრიელი მექნები“), მზითვს არ მოგთხოვო:

...გემუანქ ქუმაჟი და, ზითის ვამგოღალაფუა...	„...თუ გემრიელი მექმენ, მზითევს არ მოგთხოვ (მოგატანინებ)“ (ქართული ხალხური სიტყვიერება 1975: 191).
--	--

მეგრული ტექსტუალური მასალა გვამღევეს იმის თქმის უფლებას, ვაჟმა ქალს მზითვი არ უნდა მოსთხოვოს, რადგანაც ეს ვაჟისთვის ვაჟკაცობის შეურაცხყოფად იქნება გაგებული და აღქმული:

...დუც ლაფი გინოწუმუდას სკანდე ზზითიშ მათხუალს, მა ბოშალა მილუნი, იქ უკული ვათქუას...	„...თავს ლაფი გადასხმოდეს შენგან მზითვის მთხოვნელს, მე ვაჟკაცობა (ბიჭობა) მაქვსო, მან მერე აღარ თქვას...“
--	--

(პირადი არქივიდან, მთქმელი სონია ხარბედია, 1982 წ., სენაკი).

ზემოთ მოხმობილი მასალა საუცხოო ნიმუშია იმისა, თუ როგორ კნინდება მზითვის როლი, რომელსაც შორეულ წარსულში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ გასათხოვარ ქალს სხვა ნივთებთან ერთად სამზითვოდ წიგნებსაც უგროვებდნენ. პირველი ადგილი „ვეფხისტყაოსანს“ ეჭირა. „ვეფხისტყაოსნის“ მირთმევა ქართველი ქალის ინტელექტის ერთგვარი აღიარება იყო (სიხარულიძე 1960: 261). მ. ჩიქოვანის შენიშვნა, რომ ეს ფაქტი არა მხოლოდ შოთა რუსთაველის გენიალური ქმნილების პოპულარობის თვალსაზრისითაა საგულისხმო, არამედ იგი აგრეთვე ქართველი ხალხის ღრმა ჰუმანიზმის მაჩვენებელიცაა (ჩიქოვანი 1937: 238). „ვეფხისტყაოსნის“ მზითვად გატანება საზოგადოების დაბალ ფენაშიაც დასტურდება. ერთ-ერთ ხალხურ ლექსში ვკითხულობთ:

ქალი მყავდა მშვენიერი,
თავმორთული კაოსანი,
გავათხოვე, გავატანე
ჩემი „ვეფხისტყაოსანი“.

ეს ლექსი ასახავს იმ ჩვეულებას, რომლის მიხედვითაც რუსთაველის პოემა პატარძალს მზითვად ეძლეოდა (ჩიქოვანი 1937: 238).

ამრიგად, ფოლკლორული პოეტური ტექსტები და ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადასტურებული მასალები გვამღევენ უფლებას, რომ დავასკვნათ: მზითვის ფუნქცია დროსა და სივრცეში იცვლება.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

- აფაქიძე... 1959:** აფაქიძე ა., ჯაფარიძე ო., ხომტარია ნ., ბერძენიშვილი ნ., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ., საქართველოს არქეოლოგია. თბილისი, 1959.
- გრიშაშვილი 1985:** გრიშაშვილი ი., ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა. ტ. 3, თბილისი, 1985.
- თეიმურაზ მეორე 1939:** თეიმურაზ მეორე, თხზულებათა სრული კრებული. თბილისი, 1939.
- მაჩაბელი 1976:** მაჩაბელი ნ., ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფის ისტორიიდან. თბილისი, 1976.
- მაჩაბელი 1978:** მაჩაბელი ნ., ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში. თბილისი, 1878.
- მეგრული ტექსტები 1975:** მეგრული ტექსტები, პოეზია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო ტ. გუდავამ. თბილისი, 1975.
- სამართალი ბატონიშვილის დავითისა 1964:** სამართალი ბატონიშვილის დავითისა. დ. ფურცელაძის გამოცემა, თბილისი, 1964.
- სიხარულიძე 1960:** სიხარულიძე ქს., საქორწილო პოეზია // ქართი; ხალხური პოეტური შემოქმედება. თბილისი, 1960.
- ფოლკლორი და ეთნოგრაფია:** Фольклор и этнография, Ленинград, 1970.
- ქართული ხალხური პოეზია 1976:** ქართული ხალხური პოეზია, საწესჩვეულებო ლექსები. ტ. V, თბილისი, 1976.
- ქართული ხალხური სიტყვიერება 1975:** ქართული ხალხური სიტყვიერება. ტ. I, თბილისი, 1975.
- ყიფშიძე 1994:** ყიფშიძე ი., რჩეული თხზულებანი. თბილისი, 1994.
- ჩიქოვანი 1937:** ჩიქოვანი მ., ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“. თბილისი, 1937.
- ჩოხელი 1990:** ჩოხელი ს., ქართული საქორწილო წეს-ჩვეულებები და პოეტური ფოლკლორი. თბილისი, 1990.
- ხიზანიშვილი 1990:** ხიზანიშვილი (ურბნელი) ნ., ეთნოგრაფიული წერილები, ფშავ-ხევსურეთი. თბილისი, 1940.
- ხოსიტაშვილი 1983:** ხოსიტაშვილი ს., ქორწინებისა და მიცვალებულის დაკრძალვის წესი სამცხე-ჯავახეთში. თბილისი, 1983.
- ჯავახიშვილი 1929:** ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია, წ. 2. თბილისი, 1929.
- ივერია 1894/23:** გაზეთი „ივერია“, 1894, №23 (ვ. კოპტონაშვილი, ზოგიერთი ქორწინებისა და ნიშნობის ჩვეულებანი ახალციხის მაზრის ქართველთა შესახებ).
- ივერია 1914/167:** გაზეთი „ივერია“, 1914, №167 (ლექსი ეკუთვნის ანტონ განჯისკარელს).
- პირადი არქივიდან:** მთქმელი სონია ხარბედია, 1982 წ., სენაკი, სოფ. მენჯი, სახარბედიოს უბანი.
- ფოლკლორის არქივი 2850:** თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორის არქივი, №2850.